

Muhammed Mahmûd Es-Savvâf ve “Fâtihatü'l-Kitâb” Adlı Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı

Muhammad Mahmud Es-Savvaf and His Approach to Recitations in His Commentary Fatihat al-Kitab

Nazım ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve
Kıraat Anabilim Dalı

Asst. Prof., Çankırı Karatekin University Faculty of Faculty of Islamic Sciences Department of
Reading and Recitation of the Holy Quran

Çankırı / Türkiye

nazimcetin@karatekin.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4151-2355

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : İnceleme Makalesi / Review Article

Geliş Tarihi / Received : 16.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted : 23.05.2025

Yayın Tarihi / Published : 20.06.2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran-June

Cilt / Volume: 12 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 147-168

Atıf / Cite as

Çetin, Nazım. Muhammed Mahmûd Es-Savvâf ve “Fâtihatü'l-Kitâb” Adlı Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2025), 147-168.

Doi: 10.33460/beuifd.1640719

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.

Öz: Iraklı müfessir Muhammed Mahmûd Savvâf 1915 yılında Musul'da doğmuştur. 1941 tarihinde daha önce başlayıp bıraktığı Ezher Üniversitesi Külliyyetü'sh-Şeria'da eğitim hayatına kaldığı yerden devam ederek bir fakülteden mezun olmuştur. Daha sonra da iki yıl kadılık eğitimi almıştır. 1960 yılında Mısır'dan Medine'ye geçerek akabinde Mekke'de yaşamaya başlayan müellif, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Külliyyetü'sh-Şeria fakültesinde ders vermeye başlamıştır. Hayatının son yıllarını Türkiye'de Yalova şehrinde geçiren müellif, 9 Ekim 1992'de Mekke'ye dönerken İstanbul hava limanında vefat etmiştir. 12 Ekim'de İstanbul'da cenaze namazı kılınan Savvâf'ın naaşı, Mescidi Haram'da da kılınan cenaze namazının ardından Cennetü'l-Mualla kabristanlığına defnedilmiştir. Seksen yıla yaklaşan hayatına birçok eser sığdıran Muhammed Mahmûd Savvâf, tefsir alanında yazmış olduğu “Fâtihatü'l-Kitâb” adlı tefsiriyle ön plana çıkmaktadır. Müfessir Savvâf, söz konusu eserinde otuzuncu cüzün tefsirine yer vermektedir. Müellifin bu çalışmasında Fâtihâ'dan

sonra otuzuncu cüzdeki sûrelerin tefsirini yaptığı görülmektedir. Savvâf bu eserinde ayrıca kıraat farklılıkları ile ilgili izahlara da yer vermektedir. Ancak bu eserindeki kıraat metoduyla ilgili herhangi bir çalışmaya da rastlanılmamaktadır. Bu amaçla hazırladığımız çalışmayla müfessirin kıraat farklılıklarından istifade metodunun tespiti yapılarak kıraat ilmine katkı sağlanılması hedeflenmektedir. Araştırmamızın kapsamı müfessirin kıraat izahlarında bulunduğu âyetlerle sınırlı tutulacaktır. Böylece kıraat farklılıklarıyla ilgili âyetlerde müellifin kıraatleri değerlendirme metodu tespit edilmeye çalışılacaktır. Birçok alanda eser kaleme almış olan Savvâf'ın kıraat alanına yaptığı katkıların yanı sıra elde edilen bulgularla ilgili alanda araştırma yapacaklara rehberlik yapılması öngörülmektedir. Makalede konu kaynak tarama, betimleme, açıklama ve karşılaştırma yöntemleri kullanılarak sistematik bir düzlemde ele alınacaktır. Bu makalemizde Savvâf'ın kıraatı aşere imamlarının tamamının görüşlerine yer verdiği, kıraat farklılıklarında çoğunlukla tercihini açıkça belirtmediği, daha belîğ, daha iyi, daha güzel, daha doğru gibi ifadeler kullandığı; kıraatleri izah ederken hadisten ve Arap şiiirinden de deliller getirdiği, genelde fiillerin teşdid-tahfifle okunuşlarına ve onların hangi manaya geldikleri üzerinde açıklamalar yaptığı tespit edilmiştir. Savvâf'ın tefsirinde çoğunlukla Ferrâ ve Kurtubî'nin tefsirinden alıntılar yaptığı görülmektedir. Bazı âyetlerdeki tefsirde kıraat farklılıklarıyla ilgili Ferrâ ve Kurtubî'nin görüşlerine katıldığı bazen de onlardan farklı izahlar yaparak tercihini her iki müfessirden farklı yorumladığı müşahade edilmektedir. Savvâf'ın kıraat farklılıklarını değerlendirmedeki bu yönteminden onun kıraat izahlarında özgün bir fikir yapısına sahip olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla Savvâf'ın Ferrâ ve Kurtubî'nin tefsirinden yaptığı alıntılarının konuyu daha derinlemesine incelemek maksadıyla yaptığı ifade edilebilir. Savvâf'ın kendi dönemindeki müfessirler arasında kıraat farklılıklarının tefsirde bulunması gerektiğini düşündüğü ve bu düşüncesini tefsirine yansıttığı görülmektedir. O, bu yönüyle tefsirlerinde kıraat farklılıklarına değinmeyen müfessirlerden ayrılmaktadır. Savvâf tefsirinde sahabeden İbn Abbâs'tan, tâbiinden de Dahhâk'tan kıraatlerle ilgili rivâyetler aktarmaktadır. Kurrâ'dan da Kisâî, Âsım ve İbn Âmir'in kıraatlerinden nakillerde bulunmaktadır. Onun, kıraatleri genel olarak meçhul sigasıyla okunuşları üzerinden değerlendirdiği görülmektedir. Her ne kadar Savvâf kıraat farklılıklarında tercihlerde bulunmasa da tefsirindeki izahlarından Âsım, İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'in kıraatlerini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Savvâf kıraatlerin sahih olması için kıraatte bulunması gereken şartları tefsirinde zikretmemektedir. Bu şartlar, kıraatin senedinin sahih olması, resmi Osmânî'ye uygun olması ve bir yönüyle de olsa Arap dilinin gramerine uygun olmasıdır. Savvâf'ın tefsirinde kıraatleri bu şartlardan sadece Arap dilinin gramerine uygunluk yönünden değerlendirdiği görülmektedir. Ayrıca Savvâf kıraatleri âhâd, şâz, müdrec ve mevzu kıraat şeklinde herhangi bir ayrıma da tâbi tutmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'ân, Tefsir, Savvâf, Şâz

Abstract: Muhammad Mahmud Savvaf, an Iraqi commentator and scholar, was born in Mosul in 1915. He graduated from Al-Azhar University in 1941 and continued his education at the Faculty of Sharia, which he had previously started but interrupted. After completing a two-year judicial training program, Savvaf moved to Medina in 1960 and later settled in Mecca, where he taught at the College of Sharia at Umm al-Qura University. He spent his final years in Yalova, Turkey, and passed away on October 9, 1992, at the Istanbul airport while returning to Mecca. His funeral was held in Istanbul on October

12, and his body was buried in Jannat al-Mu'alla Cemetery after a funeral prayer in the Masjid al-Haram. Savvaf authored many works across different Islamic sciences, but he is most renowned for his Qur'anic commentary titled *Fâtihat al-Kitâb*. This tafsir primarily covers Surah al-Fatiha and the chapters of the thirtieth juz' (part) of the Qur'an. While the work contains some references to differences in Qur'anic recitations (*qirā'ât*), it is not exclusively focused on the science of *qirā'ât*. The purpose of the study summarized in this article is to analyze and identify Savvaf's method of incorporating and evaluating *qirā'ât* differences within his tafsir and thereby contribute to the field of Qur'anic recitation studies. The research focuses on the verses where Savvaf discusses variations in recitation. It applies methods such as source analysis, descriptive study, explanation, and comparison. It is found that Savvaf includes views from all ten recognized *qirā'ât* imams but generally refrains from making explicit preferences among them. Instead, he employs expressions such as “more eloquent,” “better,” “more beautiful,” or “more correct” to describe certain readings. He supports these evaluations with evidence from Hadith and Arabic poetry. Moreover, he often discusses phonetic details such as *tashdîd* (emphasis) and *takhfîf* (lightening) in verb forms and their semantic implications. Savvaf frequently references the tafsirs of prominent scholars like al-Farrâ' and al-Qurṭubî. At times, he aligns with their views regarding *qirā'ât* variations; at other times, he diverges from them, offering his own analysis, which suggests that he follows an original and thoughtful approach. Notably, Savvaf emphasizes the grammatical compatibility of recitations with the Arabic language but does not discuss the three traditional criteria for the validity of a *qirā'a*: an authentic chain of transmission, conformity with the Uthmanic codex, and alignment with Arabic grammar. Additionally, he does not differentiate between types of readings such as *mutawâtir*, *âḥād*, *shādh* (irregular), *mudraj* (interpolated), or *mawḍū'* (fabricated). He quotes narrations from companions like Ibn Abbas, tābi'ūn like al-Ḍaḥḥāk, and famous reciters such as al-Kisā'î, 'Āṣim, and Ibn 'Āmir. Although he does not state clear preferences, his commentary indicates a tendency toward the readings of 'Āṣim, Ibn Kathir, Nāfi', Abū 'Amr, Ibn 'Āmir, Ya'qūb, and Abū Ja'far. In conclusion, Savvaf's treatment of *qirā'ât* differences reflects a distinctive approach that integrates these variations into his tafsir in a way that is both grammatically informed and respectful of the tradition. His methodology sets him apart from many contemporary commentators who overlook such differences. As such, his work offers valuable insights and a useful model for future research in the field of Qur'anic recitation and interpretation.

Keywords: Recitation, Qur'an, Interpretation, Savvaf, Shaz.

Giriş

Kur'an ilimleri içinde kıraat ilmi müstesna bir yere sahiptir. Kıraat, Kur'an âyetlerinin edâ şekillerindeki farklılıkları nakledenlere nisbetle izah eden bir ilimdir.¹ Kıraat farklılıkları, âyetlerin anlaşılmasında anlam zenginliği oluşturduğu için

1 Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriin ve mürşidü't-tâlibin*, thk. Abdulhayy el-Fermâvî (Kahire: Mektebetü Cumhûriyeti Mısır, 1977), 61; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünunil-kıraat* (Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012), 1/355; Kâdî Abdulfettâh, *el-Büdüru'z-zâhira fî kırâ'âtî'l-aşri'l-mütevâtirati min tarîkiş-şâtibiyyeti ve'd-dürrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 7.

tefsirle yakın ilişkilidir. Bu nedenle müfessirler eserlerinde bu farklılıklara yer vermişlerdir. Ayrıca Arap olmayan kişilerin İslam'a girmesiyle dilde ve Kur'an kıraatinde hatalar (Lahn)² ortaya çıkmış olup bu dönemde tefsirlerde kıraatlerle ilgili izahlara da yer verilmiştir. Bunun ilk örneği Ferrâ'nın (öl. 207/822) *Meânî'l-Kur'ân* adlı eserinde görülmektedir.³ Bununla birlikte müfessirlerin çoğunun eserlerinde âyetlerin izahında kıraat ilminden yararlandığı bilinmektedir.⁴ Bu amaçla müfessirlerin Kur'an'ın anlaşılmasındaki güçlüğü gidermek, âyetlerin mesajını çok yönlü olarak değerlendirmek ve âyetlerdeki kıraat vecihlerinin manaya delâletini ortaya koymak için kıraat farklılıklarına yer verdikleri müşahede edilmektedir. Bu durum, ilk dönemden günümüze kadar yazılan tefsirlere yansımaktadır. Bunun örneklerinden biri de 20. yüzyılın müfessirlerinden Iraklı Muhammed Mahmûd Savvâf'ın (öl. 1992) otuzuncu cüzün tefsiri olan *Fâtihatü'l-Kitâb* adlı çalışmasıdır.

Muhammed Mahmûd Savvâf, *Fâtihatü'l-Kitâb* adlı eserinde sûreleri Kur'an'daki tertibe göre tefsir etmektedir. Sûrelerin başında sebebi nüzûle ilişkin bilgiler vermekte olup daha sonra sûrenin önceki sûre ile olan irtibatı hakkında açıklamalar yaparak ardından âyetlerin tefsirine başlamaktadır. Bazı âyetlerde Râzî'nin (öl. 606/1210) sorduğu sorulara kendisi cevap vermektedir. Âyetleri izah ederken konu ile bağlantılı diğer âyetleri örnek vererek tefsir yapmaktadır. Âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber'in hadislerinden örnekler vermekte ve sahabenin görüşlerine de başvurmaktadır. İmamı Şafîi'den (öl. 204/820) ve Sicistânî'den (öl. 255/869) beyitler şeklinde bilgiler aktarmaktadır. Bazı sûrelerde ibretlik kıssalara yer vermekte olup tefsir yaparken Arapça gramer kurallarının manaya olan delâleti hakkında bilgiler vermektedir. Zaman zaman Arap şiirine de müracaat ettiği görülmektedir. Sûre içinde veya sonunda önemli gördüğü konulara ilişkin başlık açarak bunlarla ilgili bilgiler vermektedir.

Literatür taramamızda müellifin bu eserindeki tefsir metodu hakkında Ürdün Üniversitesinde Safiye el-Arabi tarafından yüksek lisans tezi yapıldığı müşahede edilmektedir.⁵ Ancak bu çalışmada kıraat farklılıkları hususunda detaylı bir bilgi verilmediği görülmektedir. Bizim araştırmamızda ise Savvâf'ın otuzuncu cüz tefsirindeki kıraat farklılıklarına yaklaşımı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu yönüyle makalenin diğer araştırmalardan farkı, müfessirin kıraat yönünün ortaya konulmuş olmasıdır. Makalede bu konuya yer vermemizin nedeni Savvâf'ın, tefsirinde kıraatlerle ilgili izahlarda ilk dönem müfessirlerden olan Ferrâ'dan nakillerde bulunmasıdır. Bu amaçla onun bu nakilleri değerlendirmede ne kadar özgün olduğunun tespiti yapılarak kıraat ilmi alanına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

2 Lahn ile ilgili bk. Ramazan Abduttevvab, *el-Lahnü'l-âmm ve't-tetavviri'l-lügavî* (Kahire: Mektebetü Zehrâi's-Şark, 2000); İdris Yiğit, *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*, ed. Ali Öge (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024); Abdulhekîm Ağırbaş, "Kur'an Tilâvetinde Lahn Olgusu ve Uygulamada Karşılaşılan Yaygın Hatalar", *İslami İlimler Dergisi* 39 (Kasım 2024).

3 Şükrü Arslan, "TDV İslam Ansiklopedisi", *Meânî'l-Kur'ân* (Ankara: TDV İSAM Yayınları, 2003), 28/208.

4 Bir örnek için bk. Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)", *Mütefekkir* 2/3 (2015), 151-176.

5 Safiye Arabî, *Menhecü Şeyh Muhammed Mahmûd Savvâf fi't-Tefsîr* (Ürdün: Câmiatü'l-Ülûmü'l-İslâmiyyetü'l-Âlemiyye, 2011).

Araştırmamızda kaynak tarama, betimleme, açıklama ve karşılaştırma yöntemleri kullanılarak konu değerlendirilmektedir.

1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Muhammed Mahmûd Savvâf 1915 yılında Musul'da doğmuştur. İlimle meşgul olan bir aile ortamında yetişmiş, maddi imkanlar bakımından da oldukça iyi durumda olan ailesinin yün ticareti ile meşgul olması nedeniyle Savvâf lakabını almıştır. İlkokulu bitirdikten sonra hafızlığını tamamlamış ve Ortaöğretimini 1936 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı el-Medresetü'l-Faysaliyye'de⁶ bitirmiştir. Bir müddet ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra 1939 yılında Kâhire'ye giderek Ezher Üniversitesi Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye⁷ bölümüne kaydolmuştur. II. Dünya savaşının başlamasının ardından memleketine geri döndüğünde insanlara daha faydalı olacağını düşünerek vaizlik yapmaya başlamıştır. 1941 yılında Ezher Üniversitesi Külliyyetü's-Şerîa'da eğitim hayatına yeniden başlayarak fakülteyi bitirdikten sonra iki sene sürecek olan kadılık ihtisası yapmıştır. 1960 yılında Medine'ye yerleşmiş ve bir müddet burada ikamet ettikten sonra Mekke'de yaşamaya karar vermiştir. Daha sonra Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Külliyyetü's-Şerîa'da ders vermiştir. Otuz beş İslam ülkesine seyahat etmiş ve bu seyahatlerinde edindiği tecrübe ve gözlemlerini *Rahâlâtî İle'd-Diyâri'l-İslâmiyye* adındaki kitabında yazmıştır. Son yıllarında Türkiye'de Yalova şehrinde yaşayan Savvâf, 9 Ekim 1992'de Mekke'ye dönerken İstanbul hava limanında vefat etmiştir. Cenaze namazı önce 12 Ekim'de İstanbul'da kılındıktan sonra Mescidi Haram'da tekrar kılınarak Cennetü'l-Mualla kabristanına defnedilmiştir. Muhammed Mahmûd Savvâf hayatını İslam beldelerinin özgürleştirilmesi ve Müslüman nesillerin yetiştirilmesi için çaba sarfederek geçirmiştir. Çok sayıda eseri bulunan Savvâf, ilim alanında birçok hocadan istifade etmiştir ki Iraklı fıkıh âlimi Emced ez-Zahâvî bunlardan biridir. Yetiştirdiği en önemli âlimlerden biri ise Abdülkerim Zeydân'dır (öl. 2014). Müellif, Hasan el-Benna (öl. 1949) ve Ezher Üniversitesi Şeyhi Muhammed Mustafa el-Merâğî'nin (öl. 1952) sohbetlerinde bulunmuştur. Çeşitli konferans ve toplantılarda Muhammed Ali Tâhir, Muhammed Ferîd Vecdî, Muhammed Hâmid el-Fikî, Muhammed Hıdır Hüseyin, Muhibbüddin el-Hatîb ile görüşmüş ve onların sohbetlerinden istifade etmiştir. 1953 yılında İslam Konferansı Teşkilatıyla iş birliği yaparak düzenlenen Kudüs Kongresi'nde Filistin Müftüsü Muhammed Emin el-Hüseynî, Emced ez-Zahâvî, Ali el-Tantavî, Seyyid Kutub, Mustafa es-Sibâî, Muhammed İkbâl, İzzet Derveze ile görüşmüştür.⁸

6 Medresetü'l-Faysaliyye Cidde'de hici 1388 yılında kurulmuş, 1409'da orta bölüm, 1418'de ikinci bölüm eklenmiştir. Okula Kral Faysal b. Abdulaziz el-Suud'un adı verilmiştir.

7 Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1930 yılında Kâhire'de Ezher Üniversitesi bünyesinde Arap dilini geliştirmek ve bu alanda araştırmalar yapmak amacıyla kurulmuş olan fakülte'dir.

8 Ahmet Özel, “Muhammed Mahmûd Savvâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/473-475.

1.1. Eserleri

Çok yönlü bir ilmi birikime sahip olan Muhammed Mahmud Savvâf'ın birçok eseri vardır. Bu eserlerin önemlilerinden olan *Safahât min tarîhi't-da'veti'l-İslâmiyye fi'l-Irâk* isimli eser yazarın *İslam Kardeşliği Dergisi* ve *İslam Kardeşliği Tugayı*'nda yayımlanan makalelerinin bir araya toplandığı bir kitaptır. *Rahalâti ile'd-diyâri'l-İslâmiyye el-kısmü'l-evvelü İfrîkiyâ el-müslime* adlı kitabında İslam topraklarına yaptığı seyahatleri konu alan Afrika'da Fas, Tunus, Cezayir, Libya ve Lübnan'ı ziyaretini ve bu kıtaya müslümanların özel önem vermesi gerektiğini anlattığı kitabıdır. *Zevcâtü'n-nebiyyi't-tâhirâti ve hıkmëtü te'addüdihinne* isimli kitabı da Hz. Muhammed (s.a.v)'in eşlerini tanıttığı ve çok evliliğinin sebeplerini anlattığı kitabıdır. Diğer eserleri ise şunlardır; *Ta'limu's-salât, el-Kur'ân, el-Kıyâme re'ye'l-'ayn, Mine'l-Kur'ân ile'l-Kur'ân ed-da've ve'd-du'ât, el-Müslimün ve ilmü'l-felek, Beyne'r-ru'ât ve'd-du'ât, es-Sıyâm fi'l-İslâm, el-Hâc fi'l-İslâm, Mukaddimetân, Eseru'z-zünûb fi hedmi'l-ümem ve's-şu'ûb, Savtu'l-İslâm fi'l-Irâk, Sarhatu'l-mümineti ile's-şebâbi ve's-şâbât, Min sicilli zikreyâtî, Divânu'l-hıtabu ve hüve mecmûatu ve hıtabu şeyhu el-allâme Abdullah en-nîmetu cemeahâ ve kaddemehâ anhu ve teracceme hayâtuhu, el-Allâme el-mücâhid Emced ez-Zihâvî şeyhu ulemâi'l-Irâk el-muâsirîn, el-Muhattatâtü'l-isti'mâriyyetu limukefahât'il-İslâm, Muarreketu'l-İslâm ev vekâi'inâ fi Filistîn beyne'l-emi ve'l-yevm, Nidâ'ü'l-İslâm, Fâtihatü'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimü li'l-Kur'ân tefsîr ve beyân, Selâsu suver mine'd-dureri fi etrâi seyyidu'l-beşer, el-Kur'ân evsâvuhu envâruhu, İddetu'l-müslimîn fi meâni'l-Fâtîha ve kısarî's-suver min kitâbi rabbi'l-âlemin, Ümmü'l-Kur'ân ve hayru selâsi suver ünzilet, Duâ'u's-sih'r* dir.⁹

1.2. Muhammed Mahmûd Savvâf'ın Kiraatleri Değerlendirmesi

Savvâf'ın, *Fâtihatü'l-Kitâb* adlı tefsirinin mukaddimesinde kiraat farklılıklarını değerlendirme yöntemi hakkında bilgi vermediği görülmektedir. Onun kiraatler hakkındaki görüşleri sûrelerde geçen farklı kiraat açıklamalarından anlaşılmaktadır. O, tefsirinde kiraat açıklamalarına bir başlık altında değil âyetlerin izahı içinde yer vermektedir. Ayrıca Savvâf, tefsirinde her âyetin izahında kiraatlere yer vermez. Kendisinin uygun gördüğü âyetlerin izahında kiraatlere yer verdiği görülmektedir. Müellifin kiraat tasavvurunun tespitinde kiraatlerin sıhhatine yönelik konulan kurallara riâyet edip etmediği, kiraatler arasında tercihte bulunup bulunmadığı, şâz kiraatler yer verip vermediği gibi hususlar önemli bir rol oynayacağı tarafımızca değerlendirilmektedir. Çalışmamızda Savvâf'ın kiraat izahlarında bulunduğu âyetlerdeki açıklamalarından yola çıkarak onun ferşî hurûf ile ilgili kiraatlere yaklaşımını tespit etmeye çalışacağız.

2. Muhammed Mahmûd Savvâf'ın Kiraatlere Yönelik Yaklaşımları

Bu başlık altında Savvâf'ın kiraatleri değerlendirmesini hareke ve harf değişiklikleri bakımından, fiillerdeki değişiklikler açısından, anlama etki eden değişiklik-

9 Özel, "Muhammed Mahmûd Savvâf", Ek-2/473-475.

ler yönünden, i'râb farklılıkları cihetinden ve şâz kıraatlara yaklaşımı bakımından inceleyip onun kıraat tercihlerini ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Hareke ve Harf Değişiklikleri ile İlgili Değerlendirmeleri

Müellif eserine Fâtiha sûresinin tefsiriyle başlamaktadır. Önce istiaze ve besmelenin tefsirini yaptıktan sonra sûredeki âyetlerin tefsirine geçmektedir. Âyetlerin tefsirinde kıraat farklılıklarına da değinmektedir. Fâtiha sûresinin dördüncü âyetinin tefsirinde kıraatta hareke değişikliği ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır.

مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ “Hesap ve ceza (ahiret) gününün tek mâlikî.”¹⁰

Savvâf, bu âyette geçen “مَالِكِ” kelimesinin “مَلِكٍ” şeklinde de okunduğunu, her iki okuyuşun da mütevatir kıraat olduğunu, “مَالِكِ” kelimesinin mülk sahibi anlamında olduğunu, Kur’ân’da her iki okuyuşa da örnek âyetler bulunduğunu söylemektedir. Birinci kıraata örnek olarak

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ

“O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlamayacaktır. O gün buyruk yalnız Allah’ındır.”¹¹ âyetini delil getirmektedir.¹² İkinci kıraate örnek olarak ise;

وَأَسْمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ

“Çağırıcının, yakın bir yerden sesleneceği gün (o sese) kulak ver.”¹³ âyetini delil olarak getirdiği görülmektedir. Savvâf’ın bu örnekle hesap gününde insanların toplanmasını meleklere emredecek olanın Allah olduğunu ve o gün O’ndan başka hükmü geçen bir melik olmayacağını kastettiği anlaşılmaktadır. O, Dahhâk’ın (öl. 105/723) bu âyetteki “مَالِكِ” kelimesi ile hesap gününün mâlikinin kastedildiğini söylediğini, İbn Kesîr’in (öl. 120/738) de melikin hakikatte Allah olduğunu söylediğini ve buna delil olarak da âyetel kürsiyi örnek verdiğini ifade ederek Hz. Peygamber’in de buna işaret eden şu hadisini delil olarak getirmektedir.¹⁴

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ وَ يَطْوِي السَّمَاءَ بِيَمِينِهِ ثُمَّ يَقُولُ: أَنَا الْمَلِكُ. آيَنَ مَلُوكِ الْأَرْضِ؟ آيَنَ الْجَبَّارُونَ؟ آيَنَ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ.

“Allah Teâlâ yeryüzünü tutar ve semayı dürer Melik (Mülkün sahibi) benim der. Nerede yeryüzünün melikleri (kendisini mâlik zannedenler)? Nerede zorbalar? Nerede büyüklenenler? Seslenicinin seslendiği gün Allah; ‘Bugün mülk kimindir? Tek ve üstün olan Allah’ındır.”¹⁵

10 Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Medâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006). el-Fâtiha, 1/4.

11 el-İnfitâr 82/19.

12 Muhammed Mahmûd Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur’ân ve cüz’ü amme el-hâtimu li'l-Kur’ân tefsir ve beyân* (Mekke: Dâru’l-İlm, 1985), 43.

13 Kâf 50/41.

14 Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur’ân ve cüz’ü amme el-hâtimu li'l-Kur’ân tefsir ve beyân*, 43.

15 Ebu’l-Huseyn b. el-Haccâc Muslim, *Sahih-i Muslim* (Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsî’l-Arabi, ts.), Hadis no:4995.

Savvâf, dünyada melik olarak nitelenen kimseler olduğunu bunun Kur'ân'daki örneğinin de Tâlût olduğunu yüce Allah'ın onun hakkında şöyle buyurduğunu söylemektedir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا

"Peygamberleri onlara Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi.¹⁶

Savvâf, dünyada her suçlunun cezasını tam olarak görmediğini, ahirette ise insanların işlediği amellerin karşılığının eksiksiz verileceğini bundan dolayı dünyada insanın mâlik olmasıyla ahirette Allah'ın mâlik olmasının aynı şey olmadığını söylemektedir. Onun bu açıklamalarından Fâtiha sûresindeki dördüncü âyette geçen "مَالِكٍ" şeklindeki kıraatı tercih ettiği söylenebilir. Bu kelime ile de hesap günündeki mâlik olma durumunun kastedildiğini ifade etmektedir.¹⁷

Savvâf, burada diğer kıraat farklılıklarına değinmemektedir. Aynı şekilde nakillerde bulunduğu Ferrâ'nın da Fâtiha sûresinin tefsirindeki "مَالِكٍ" kelimesi ile ilgili herhangi bir kıraat farklılığına yer vermediği gözlemlenmektedir.¹⁸ Savvâf'ın eserinden faydalandığı bir diğer müfessir olan Kurtubî (öl. 671/1273) ise "مَالِكٍ" kelimesinin yaratıcıyı övmek bakımından "مَلِكٍ" kelimesinden daha açık bir ifade olduğunu, "مَلِكٍ" kelimesinin de mahlukatı methetmek için daha belîğ bir ifade olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, bu iki kelime arasında şöyle bir fark olduğuna değinerek yaratılmışların mâlik olduğunda diğer bir ifadeyle herhangi bir mülke sahip olduğunda melik olamayacağını ancak Allah Teâlâ mâlik olduğunda ise aynı zamanda melik de olacağını ifade etmektedir. "Mâlik" kelimesinin "Milk" kelimesine delâlet ettiğini ve onun da mülkü kapsamayacağını belirterek "Melik" kelimesinin her iki kelimeyi de kapsadığını, mübalağa bakımından daha iyi olduğunu, aynı zamanda kemâli de kapsadığını söylemektedir.¹⁹

"مَلِكٍ" kelimesi cahiliye toplumunda farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeyi bazı kabileler bineği, hizmetçisi ve karısı olan kişiler için kullanırken bazı kabileler de sultan, hüküm ve siyaset anlamında kullanmaktadır.²⁰ Her melik aynı zamanda mâliktir. Ancak her mâlik aynı zamanda melik değildir.²¹ Her melike mülk sahibi denir fakat her mâlike mülk sahibi denilemez.²² "مَلِكٍ" kelimesi elif ile med yaparak okunduğunda resmi Osmânî'ye takdiren muvafıktır. Medsiz olarak okunduğunda da sıfatı müşebbehe olur ve resmi Osmânî'ye tahkiken muvafık

16 Savvâf, *Fâtihatul'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsîr ve beyân*, 43.

17 Savvâf, *Fâtihatul'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsîr ve beyân*, 43.

18 Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân* (Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1983), 1/3-8.

19 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/217.

20 Ahmet Kazan, "Câmi' u'l-beyân fi'l-kırâ' âti's-seb' il-meşhûra Ebû Amr ed-Dânî", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 111-114.

21 Ebû Tâlib el-Kaysî Mekki, *el-Keşf an vücûhi'l-kırâ'âtî's-seb'a ve ilelîhâ ve hıceciha* (Dimeşk: Matbûâtu Mecmeu'l-Luğatu'l-Arabiyye, 1974), 1/29; Semer Aşşâ, *el-Bast fi'l-kırâ'âtî'l-aşr* (Dimeşk: Mektebetu's-Selâm, 2004), 1/9.

22 Ebû Tâlib el-Kaysî Mekki Ebî Muhammed, *el-Keşf an vücûhi'l-kırâ'âtî's-seb'a ve ilelîhâ ve hıceciha* (Dimeşk: Matbûâtu Mecmeu'l-Luğatu'l-Arabiyye, 1974), 1/29.

olur.²³ "مَلِكٌ" kelimesi "مَالِكٌ" şeklindeki ismi fail kalıbından mana bakımından daha kapsamlıdır.²⁴ Kıraat imamlarından Âsım (öl. 127/745) ve Kisâî (öl. 189/805) bu kelimeyi med ile okurken diğer kıraat imamları medsiz olarak okur.²⁵ Bu şekilde med ile okuyan imamların delili "قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ"²⁶ âyetidir. "مَلِكٌ" şeklinde medsiz olarak okuyanlar ise sahabeden Ebu'd-Derdâ (öl. 32/652), İbn Abbâs (öl. 68/687), İbn Ömer (öl. 73/693), Mervan b. Hakem (öl. 65/685), Mücâhid (öl. 104/722), Yahya b. Vessâb (öl. 103/721), el-A'rac (öl. 130/747), Ebû Ca'fer (öl. 130/747), Şeybe (öl. 130/747), İbn Cureyc (öl. 150/767), el-Cuhderî (öl. 128/745), İbn Cundeb (öl. 106/724), İbn Muhaysın (öl. 123/741) ve Ebû Ubeyde b. Sellâm (öl. 224/838)'dir. Âsım ve Kisâî'nin dışındaki kıraat imamlarının ve sahabenin delili ise "مَلِكُ الْقُدُسِ",²⁷ "مَلِكُ الْحَقِّ",²⁸ "مَلِكُ النَّاسِ"²⁹ âyetleridir.³⁰

Savvâf, Kur'ân'da hem "مَلِكٍ" kiraatına hem de "مَالِكٍ" kiraatına delil olduğunu söylemektedir. "مَلِكٍ" kiraatı için "إِنْفُسُ شَيْئًا" âyetinin delil olduğunu ifade ederek "مَالِكٍ"³¹ kiraatına da "لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ"³² âyetini delil olarak getirmektedir.

[illegible]

Savvâf'ın bu kıraatlardan sahih olan iki kıraat hakkında bilgi verdikten sonra Kurtubî'nin görüşüne yakın bir görüş sergileyerek "مَلَك" şeklindeki okuyuşun daha iyi olduğunu tercih ettiğini söyleyebiliriz. Onun bu tercihiyle Âsım ve Kisâî'nin kıraatını tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ferrâ'nın "مَلِك" kelimesinin izahında kıraat farklılıklarına değinmediği, Kurtubî'nin de "مَلَك" şeklindeki kıraatı tercih ettiği ve Savvâf'ın da bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif, Tekvîr sûresinin 24. âyetinde geçen “بَصْنِينَ” kelimesinin ظ ile ve ض ile okunduğunu, ظ ile okunduğunda *töhmət* anlamında olduğunu ve Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı kendisinin yazdığının itham edilemeyeceğini, ض ile okunduğunda ise Hz. Peygamber’in kendisine gelen vahiyde cimrilik yapmayacağını

23 Mushaf imlâsında olduğu şekilde okuma söz konusu ise bu tahkiken, resmi Osmânî'ye uygun olması şartıyla sahih nakille gelen rivâyet doğrultusunda mushaf imlâsından farklı okunması ise takdiren muvafik olması demektir. Resmi Osmânî'de noktalamaya ve harekelenme söz konusu olmadığı için kelime sahih nakille gelen rivâyetter doğrultusunda takdiren de okunabilmektedir. Fâtîha sûresindeki **مَلِك** kelimesi harekesiz olduğu için bu şekilde elifsiz kîraat edilmesi tahkiken, elif ziyadesiyle **مَلِك** olarak okunması ise takdiren muvafakat durumudur. Bk. Abdülhakîm Ağırbaş, *Kîrâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 65.

24 Aşşâ, *el-Bast fî'l-kıraati'l-aşr*, 1/9.

25 Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'â fî'l-kırâât* (Kahire: Dârü'l-Mearif, 1980), 104; Ebî Tâlib Mekki, *el-İbâne an meân'il-kırâât*, thk. Abdulfettâh İsmail Şebî (Kahire: Matbatu Nahda Mısır, ts), 118.

26 Âl-i İmrân 3/26.

27 el-Haşr 59/23.

28 Tâhâ 20/114.

29 en-Nâs 114/2.

30 Mekkî, *Ebû Tâlib el-Kaysî, el-Keşf*, 1/26-28.

31 el-İnfitâr 82/19.

32 el-Mü'min 40/16.

33 Mekkî, *Ebû Tâlib el-Kaysî, el-Keşf*, 32; Abdullatif Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâat* (Kahire: Dâre Sa'diddîn, 2000), 8-12.

yani gizlemeyeceğini ve tebliği geciktirmeyeceği anlamında olduğunu söylemiştir. Ancak Savvâf, bu kıraatlerden hangisini tercih ettiğini belirtmemiştir.³⁴

“بُظْنِين” okunduğunda “O gayb hakkında cimri değildir; gayb bilgilerini esirgemez, Allah’ın vahyettiği hiçbir şeyi gizlemez.” manasına gelir. “بُظْنِين” şeklinde okunduğunda ise “O gayb hakkında itham edilemez, gayb hakkında verdiği bilgilerden dolayı suçlanamaz” anlamındadır. Her iki kıraate göre peygamberimize yöneltilen olumsuz tavır ve ithamlara karşı gereken cevap verilmektedir.³⁵ “بُظْنِين” kelimesi bütün mushaflarda ط ile veya ض ile kıraat edilir.³⁶ Bu kelimeyi İbn Kesîr, Ebû Amr (öl. 154/771), Kisâî (öl. 189/805)³⁷ ve Ruveys (öl. 238/852) ط ile okurken³⁸ diğer kıraat imamları ise ض ile okumakta olup³⁹ ض harfi ile okuyan kıraat imamları Nâfi’, Hamza, Âsım ve İbn Âmir’dir.⁴⁰

Ferrâ, bu kelimenin izahında Âsım ve Hicaz ehlinin “بُظْنِين” şeklinde okuduğunu ve bu kıraatın daha uygun olduğunu ifade etmektedir. ض ile kıraat olunduğunda cimri manasında olduğunu, ط ile okunduğunda ise itham etmek anlamında olduğunu söylemektedir. ط ile okunduğunda peygamberin gayb hakkında zayıf bilgi vermekle suçlanamayacağını belirtmektedir.⁴¹

Kurtubî ise bu kelimenin tefsirinde ط ile kıraat edildiğinde töhmet anlamına geleceğini veya zayıf manasında olacağını, ض ile kıraat olunduğunda cimri manasında olduğunu ifade etmektedir. Kurtubî bu kıraatlerden hangisini tercih ettiğini dile getirmemektedir.⁴²

Savvâf “بُظْنِين” kelimesine hem ط ile kıraatına hem de ض ile kıraatına Ferrâ ve Kurtubî ile aynı manayı vermekte ancak Ferrâ “بُظْنِين” kıraatının daha güzel olduğunu belirtmesine rağmen onun görüşünü tercih etmemektedir. Fakat “بُظْنِين” kıraatında onunla aynı açıklamayı yaparak gayb hakkında verdiği bilgilerden dolayı suçlanamayacağını ifade eder.

34 Savvâf, *Fâtihatul-Kur’ân ve cüz’ü amme el-hâtimu li’l-Kur’ân tefsîr ve beyân*, 144.

35 Abdurrahman Çetin, *Kur’ân’ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kıraatler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 441-442.

36 Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *el-Câmiu’l-beyân fi’l-kırâati’s-seb’i’l-meşhûr* (Beyrût: Dâru Kutubî’l-İlmiyye, 2005), 772; Mustafa Hocaoglu - Murat Akkuş, “İbn Âşûr’un Tefsiri ve Tefsirinin Mukaddimesinde Kırâat Olgusu”, *RTEÜFD* 5/38 (2014).

37 İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a fi’l-kırâât*, 673; Ebû Amr Osmân b. Saîd Dâni, *et-Teysîr fi’l-kırâati’s-seb’a* (Kahire: Mektebetü’s-Sahâbe, 2008), 220.

38 Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-aşr* (Beyrut: Daru’l Kütübî’l İlmiyye, 2006), 2/398-399.

39 Cemaluddin Muhammed Şeref, *Mushafu’s-Sahabe Fi’l-Kıraati’l-Aşri’l-Mutevâtira* (Tanta: Dâru’s-Sahabe, 2004), 586; Ebî Abdillâh Muhammed b. Şureyh Rainî, *el-Kâfi fi kıraati’s-seb’* (Beyrût: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 2000), 228.

40 Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân fi izâh-i zübde’i’l-irfân* (İstanbul: Asitâne Yayınları, ts), 447-448; Hatib, *Mu’cemu’l-kırâat*, 10/329.

41 Ferrâ, *Meânî’l-Kur’ân*, 1/242.

42 Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmî’l-Kur’ân*, 22/117.

Savvâf, bu kelimenin izahında Kurtubî'nin tefsirinde zikrettiği İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den şöyle söylediğini söylemektedir:

لَا يَضُنُّ عَلَيْكُمْ بِمَا يَعْلَمُ الْخَلْقُ كَلَامَ اللَّهِ وَأَحْكَامَهُ

"O, bildiğini sizden esirgemez. Bilakis mahlukata Allah'ın sözünü ve hükümlerini öğretir."⁴³

Burada geçen "ضنين" kelimesi itham anlamına geldiği gibi cimrilik manasına da gelir. Yani Rasulullah (s.a.v) insanlara Kur'an'ı ve onun ahkâmını gizleyerek cimrilik yapmaz denilmektedir.

Şiirden ise şu delil getirmektedir:

أَجُودُ يُمَكِّنُونَ الْحَدِيثَ وَأَنْتَنِي بِسِرِّكَ عَمَّنْ سَأَلَنِي لِضَنِينٍ

"Ben sözün içeriğini açıkça anlatırım fakat ben senin sırrını benden soranlara söylemem."⁴⁴ Burada "ضنين" kelimesi cimrilik anlamına gelmektedir.

Savvâf "ضنين" kelimesinin ظ ve ض ile okunuşları hakkında bilgi vermekte fakat kıraat imamlarından hangilerinin ظ ile veya ض ile okudukları hususunda bilgi vermemektedir. Ayrıca bu okuyuşlardan hangisini tercih ettiğini söylemediği de görülmektedir.

Savvâf, Nâziât sûresinin onbirinci âyetindeki "نَخْرَةَ" kelimesinin "نَاخِرَةَ" şeklinde okunduğunu ve her ikisinin de aynı manada olduğunu ya da boş oyukta rüzgârın esmesiyle meydana gelen ses manasında olduğunu söylemiştir.⁴⁵ Ufalanmış kemik hâline geldiklerinde hayat belirtisi olmadığı halde yeniden eski hallerine dönmelerinin mümkün olmadığını düşünerek hayrete düştüklerini ifade etmiştir.

"نَخْرَةَ" kelimesi Ebû Bekir (öl. 193/809), Hamza (öl. 189/905) ve Kisâî tarafından elif ile okunurken diğer kıraat imamları ise elifin hazfi ile okunmaktadır.⁴⁶ İbn Hâleveyh (öl. 370/980), bu âyetteki "نَخْرَةَ" kıraatını tercih edenlerin önceki âyette geçen "خَافِرَةَ" kelimesi ile uyumlu olarak okunması gerektiğini söylemektedir.⁴⁷

Kurtubî bu kelimenin izahında şiirden delil getirerek "نَاخِرَةَ" kelimesinin "Kenarları yenilip ortası kalmış olan bir yiyecek" manasına geldiğini, "نَخْرَةَ" kelimesinin ise "Her tarafı çürümüş yiyecek" manasında olduğunu söyler. Taberî (öl. 310/923) ve Ferrâ'nın da önceki âyetlere uygun olarak "نَاخِرَةَ" şeklindeki okuyuşu tercih ettiğini belirtir. Ebû Amr'ın "نَخْرَةَ" kıraatını tercih ettiğini ifade eder. Bu kıraatın kemiğin oyuğundan çıkan rüzgârın sesi anlamına geldiğini ve bu açıklamanın "Sıhah" adlı eserde olduğunu ifade eder. Kurtubî tercihinin "نَخْرَةَ" kıraatı

43 Savvâf, Fâtihatü'l-Kur'an ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'an tefsîr ve beyân, 144; Kurtubî, el-Câmiü li ahkâmî'l-Kur'an, 19/242.

44 Savvâf, Fâtihatü'l-Kur'an ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'an tefsîr ve beyân, 144.

45 Savvâf, Fâtihatü'l-Kur'an ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'an tefsîr ve beyân, 94.

46 İbn Mücâhid, Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât, 670; Rainî, el-Kâfi fi kirâati's-seb', 227.

47 İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, el-Hucce fi'l-Kıraati's-Seb', (Tanta: Dâru's-Sahabe li't-Turâsi, 2010), 749.

olduğunu çünkü burada kemikten bahsedildiği ve bu nedenle bu kıraatın daha uygun olduğunu söyler. Bununla birlikte her iki kıraatın da aynı anlama geldiğini belirtir.⁴⁸

Ferrâ bu iki kelimenin aynı manada olduğunu söylemektedir. Ancak “نَخْرَة” kıraatının daha önce geçen âyetlerdeki kıraatlara uygun olarak elifle med yapılarak okunmasının daha iyi olduğunu belirterek bu kelimenin kemiğin oyuğundan çıkan rüzgâr sesi manasında olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹

Savvâf'ın tefsirlerinden yararlandığı Ferrâ ve Kurtubî bu kelimenin izahında benzer yorumlar yapmaktadır. Her iki müfessirin de “نَخْرَة” kelimesine aynı manayı verdikleri görülmektedir. Her iki müfessir de kıraat farklılıkları hakkında Savvâf'tan daha geniş izahlar getirmektedir. Ferrâ ise kıraatlerin senedleri hakkında da bilgi vermektedir. Her iki müfessir de kıraatteki tercihlerini belirtmesine rağmen Savvâf kıraatteki tercihini belirtmemektedir. Savvâf'ın bu âyetin kıraati hakkında sadece anlam farklılıklarını vermekle yetindiği görülmekte olup âyetin izahında müşriklerin toz hâline gelmiş kemiklerin yeniden diriltilmesine şaşırdığı müşahade olunmaktadır. Onun müşriklerin şaşkınlığını ifade eden izahlarından “نَخْرَة” kıraatının manasına uygun olarak âyeti tefsir ettiği söylenebilir.

Savvâf'ın yukarıda zikredilen açıklamalarından “نَخْرَة” şeklinde elifin hazfi ile okunan kıraati tercih ettiği anlaşılmaktadır. Onun bu tercihiyle Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî'nin dışındaki kıraat imamlarının görüşünü tercih ettiği sonucu çıkarılabilir. Ayrıca harf ve hareke değişikliklerinin kıraate etkisini izah ederken âyet, hadis ve Arap şiirinden deliller getirdiği, kelimedeyne meydana gelen değişikliklerin manaya olan etkisini de belirttiği ve bu hususta kıraat farklılıklarındaki tercihlerine ise yer vermediği görülmektedir.

2.2. Fiillerdeki Değişiklikler ile İlgili Değerlendirmeleri

Savvâf, tefsirinde fiillerde meydana gelen kıraat farklılıklarını izah etmektedir. Çoğunlukla fiillerin müşedded ve muhaffef olarak okunmasına dair açıklamalara yoğunlaştığı görülmektedir. Onun bu konudaki değerlendirmelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Savvâf, Tekvîr sûresinin altıncı âyetinde geçen “سُجِّرَتْ” kelimesinin teşdid ve tahfif ile okunduğunu, bu kelimenin aslının “سَجَرَ” olduğunu ve bu kelimenin fırını odunla doldurmak anlamında olduğunu ifade etmektedir. “سُجِّجِرْ” kelimesinin de denizdeki suların alevlenip ateşe dönüşmesi manasında olduğunu söylemektedir.⁵⁰

48 Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmî'l-Kur'an*, 19/197.

49 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, 3/231.

50 Savvâf, *Fâtihatu'l-Kur'an ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'an tefsir ve beyân*, 129.

"سُجِّرَتْ" kelimesini İbn Kesîr ve Ebû Amr tahfif ile şeddetsiz olarak kıraat ederken diğer kıraat imamları da şeddeli olarak okumaktadır.⁵¹

Ferrâ bu kelimenin kıraat farklılıklarına değinmemekte olup Kurtubî "سُجِّرَتْ" kelimesinin مُلِّتْ dolduruldu anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu kelime cehennemnin azap ehli için ateşle doldurulması manasına gelmektedir.⁵² Taberî ise yukarıda zikredilen her iki kıraatın da bilinen kıraatler olduğunu ve bu şekilde okuyanların doğru bir kararda bulunduğunu söylemektedir.⁵³

Savvâf, "سُجِّرَتْ" kelimesinin teşdîd ve tahfif ile okunduğuna işaret etmekle birlikte herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Bununla beraber eserlerinden faydalandığı Ferrâ ve Kurtubî'den farklı olarak bu kelimenin her iki kıraatteki anlamını verdiği görülmektedir.

Müellif, İnfitâr sûresinin yedinci âyetinde geçen "فَعَدَّلَكَ" kelimesinin de teşdîd ve tahfif ile okunduğunu, kıraati seb'a'dan birçoğunun "فَعَدَّلَكَ" şeklinde şeddeli olarak okuduğunu, bu kıraate göre mananın "Çift azaları birbirine uygun bir şekilde yaratmıştır" şeklinde olduğunu, tahfif ile okunduğunda ise insanın düzgün bir biçimde yaratıldığı ve diğer canlılar gibi farklı görüşlerde veya şekillerde yaratılmadığı anlamına geldiğini belirtmektedir.⁵⁴

"فَعَدَّلَكَ" kelimesini Küfe ehli muhaffef olarak kıraat etmekte olup diğer kıraat imamları ise "فَعَدَّلَكَ" şeklinde şeddeli olarak okumaktadır.⁵⁵ Bu kıraate göre mana Allah seni düzgün bir surette yaratmayı istedi ve bu durum O'nun adaletinden ve insafından kaynaklanır şeklinde olmaktadır.⁵⁶

Ferrâ, A'meş ve Âsım'ın tahfif ile okuduğunu, Hicaz ehlinin de müşedded olarak okuduğunu, tahfif ile okumanın daha iyi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷ Kurtûbî "فَعَدَّلَكَ" kelimesine mutedil anlamı vermekte ve genel kıraatın bu şekilde olduğunu ve bunun Ebû Ubeyde'nin ve İbn Ebî Hâtim'in (öl. 255/869) tercihi olduğunu söylemektedir.⁵⁸ Bu kıraate göre "فَعَدَّلَكَ" kelimesinin seni mutedil bir şekilde yani senin güzel yaratılışını fesat edecek bir fazlalık bulunmadan yarattı anlamına gelmektedir.⁵⁹

Savvâf "فَعَدَّلَكَ" kelimesinin kıraatında herhangi bir tercihte bulunmadığı görülmektedir. Ancak "فَعَدَّلَكَ" şeklindeki kıraatın manasını tefsirine yansıttığından

51 Dâni, *et-Teyisr fi'l-kirâati's-seb'a*, 220; Râinî, *el-Kâfi fi kirâati's-seb'*, 228.

52 Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*, 22/98.

53 Hatib, *Mu'cemu'l-kıraat*, 10/321.

54 Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur'an ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'an tefsir ve beyân*, 156.

55 Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, 339.

56 Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele Ebû Zur'à ez-Zencele, *Huccetu'l-Kıraat* (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1997), 753.

57 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 3/244.

58 Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*, 22/123.

59 ez-Zencele, *Huccetu'l-Kıraat*, 753.

onun bu kıraatı tercih ettiği söylenebilir. Bu tercihi ile İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Ya'kûb'un kıraatlerini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Savvâf fiillerdeki kıraat farklılıklarında çoğunlukla kelimenin şeddeli veya şeddesiz okunduğunda anlamda meydana gelen değişiklikler üzerinde durduğu görülmektedir.

2.3. Manayı Değiştiren Farklılıklarla İlgili Değerlendirmeleri

Kıraat ilmi hem Kur'ân'ın tefsir edilmesinde manayı etkileyen farklılıkları yönünden hem de fıkhi hükümlere etkisi bakımından kıraatın değişik vecihlerinin analiz edilmesi büyük bir öneme haizdir.⁶⁰ Muhammed Mahmûd Savvâf tefsirinde kıraatlerin manayı etkileyen yönlerine değinmektedir. Savvâf, kıraatlerin mana boyutuyla ilgili izahlar yapmaktadır.

Savvâf, Bürûc sûresi onbeşinci âyetinde geçen "مَجِيد" kelimesinde م harfinin damme, fetha, kesra ile olmak üzere üç şekilde kıraat edilebildiğini; "مَجِيد" kelimesinin fetha ile okunduğunda pek yüce manasına geldiğini belirtmektedir. "مَجِيد" şeklinde damme ile okunduğunda Allah'ın sıfatı olarak yüce Allah icad eder anlamının ortaya çıkacağını ifade etmektedir. "مَجِيد" şeklinde kesra ile kıraat edildiğinde de kelime arşın sıfatı olarak, arş cömertlikle ve güzelliikle sıfatlanmış anlamına geleceğini söylemektedir.⁶¹

Kurtûbî, Âsım'ın dışındaki Kûfelilerin fetha ile okuduğunu, Hamza, Kisâi ve yedi kıraat imamının kesra ile okuduğunu, bu durumda "مَجِيد" kelimesinin arşın sıfatı olacağını belirtmektedir.⁶² Ferrâ ise fetha ile okuyanların Allah'ın sıfatı yaptığını, kesra ile okuyanların arşın sıfatı yaptığını söylemektedir.⁶³ "مَجِيد" kelimesini İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ref ile okumaktadır. Bu durumda bu kelime haberden sonra haber olur ya da نون nün sıfatı iken Halef (öl. 229/844), Hamza ve Kisâi'nin kesre ile kıraatında ise "مَجِيد" kelimesi "العرش" in sıfatı olur.⁶⁴

Savvâf, her iki müfessirden farklı olarak damme ile okunduğunda Allah'ın sıfatı olup "Allah icad eder" manasında olacağına vurgu yaptığı, kıraatler arasında tercihte bulunmadığı görülmektedir. Onun bu açıklamasından damme ile okuyan İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb'un kıraatini tercih ettiği, onun sadece kıraat vecihlerini vermekle yetinip kıraatleri okuyan imamların isimlerini vermediği anlaşılmaktadır. Savvâf'ın kıraatle ilgili izahlarından genel olarak manayı değiştirecek yönde kıraat farklılıklarına işaret ettiği ve Ferrâ ve Kurtubî'den farklı ve özgün olarak kıraati yorumladığı tarafımızca değerlendirilmektedir.

60 Abdulhekîm Ağırbaş, "Tevbe Sûresi 12. Âyeti Bağlamında Kıraat Farklılığının Tefsire ve Fıkhi İstinbatlara Etkisi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2024), 662-663.

61 Savvâf, *Fâtihatul-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsir ve beyân*, 228.

62 Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmi'l-Kur'an*, 22/197.

63 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/254.

64 Hatîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 10/731.

2.4. İrab Farklılıklarının Kıraate Etkisi İle İlgili Değerlendirmeleri

Kıraatlerin sahih olmasını belirleyen şartlardan biri de kıraatin bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olmasıdır.⁶⁵ Müfessirler kıraat tercihlerinde bu hususu dikkate almaktadır. Savvâf da kıraat izahlarında Arapça gramer kurallarına yer vermektedir.

Savvâf, İnşikâk sûresinin ondokuzuncu âyetinde geçen "لَتَرْكَبُنَّ" kelimesinde üç kıraat olduğunu, birincisinin "لَتَرْكَبُنَّ" kelimesindeki ب harfinin damme ile okunması olduğunu söylemektedir. Bu okuyuşta mana tabaka tabaka, üst üste şeklinde olmaktadır. Burada hitap tüm insanlardır. Bu kıraat insan halinin zaman zaman değişiklik göstereceğine, kimi zaman iyi kimi zaman da kötü olacağına işaret etmektedir. "لَتَرْكَبُنَّ" şeklindeki ب harfinin fetha ile okunduğu ikinci vecihte ise hitabın peygambere olacağını ve "Sen halden hâle girersin ya da göğü tabaka tabaka geçersin" anlamına geleceğini söylemektedir. Üçüncü kıraatin ise ب harfinin kesrasiyla "لَتَرْكَبُنَّ" şeklinde olduğunu ve buna göre hitabın da insanın nefsi-ne olacağını ve "Sen ey insanoğlunun nefsi sen bir halden bir hâle dönüşürsün" anlamına geleceğini ifade etmektedir.⁶⁶ Savvâf'ın, yukarıda yaptığı açıklamaların Ferrâ ile benzeştiği söylenebilir.

Kurtubî tefsirinde "لَتَرْكَبُنَّ" kelimesini İbn Me'sûd (öl. 32/652), İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye (öl. 90/730), Mesrûk (öl. 62/683), Ebû Vâil (öl. 82/701), Nehâî (öl. 96/714), Şa'bî (öl. 104/722), İbn Kesîr, Hamza, Kisâî'nin fetha ile okuduğunu söylemektedir. İbn Abbâs'ın bu kıraate göre muhatabın Hz. Peygamber olduğunu ve mananın "Halden hâle geçersin yâ Muhammed" şeklinde olacağını dile getirmektedir. Şa'bî'nin de dereceden dereceye, rütbeden rütbeğe geçersin yâ Muhammed şeklinde mana verdiğini, İbn Mes'ûd'un da semada halden hâle geçersin yâ Muhammed şeklinde mana verdiğini söylemektedir.⁶⁷

"لَتَرْكَبُنَّ" kelimesini kıraat imamlarından Ya'kûb, Nâfi', İbn Âmir, İbn Âmir ve Âsım muhatab ت si, ب nin dammesi ve cemi hitabıyla kıraat etmektedir. Halef, İbn Muhaysin, A'meş, Hamza, Kisâî ve İbn Kesîr ise muhatab ت si, ب nin fethasiyla "لَتَرْكَبُنَّ" şeklinde okumaktadır.⁶⁸

Savvâf, "لَتَرْكَبُنَّ" kelimesinin kıraatı hakkında bilgi verirken üç değişik kıraat olduğunu söylemekte ve bu kıraatlerin manalarını açıklamaktadır. Fakat bu kıraatleri kimlerin okuduğunu söylememektedir. Savvâf, Ferrâ ile benzer açıklamalar yapmakta ve Kurtubî'nin tefsirinde isimlerini bildirdiği kıraat imamları hakkında bilgi vermemektedir.

Mutaffifin sûresinin ondördüncü âyetindeki "بَلْ رَانَ" kelimesini Mufaddal rivâyetinde Âsım, Utbe bin Velid rivâyetinde Hammâd ve İbn Âmir Eyyûb'dan, Hamza ve Kisâî ر harfinin fethasiyla imâle ile kıraat etmektedir. Ebû Bekir, A'şâ (öl.

65 Cezerî, *en-Neşr*, 1/15.

66 Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsir ve beyân*, 201.

67 Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmî'l-Kur'an*, 22/172.

68 Hatib, *Mu'cemu'l-kıraat*, 10/362.

200/815) ve Bercemî (öl. ?), Kisâî'den İbn Cübeyr (öl. 258/871) imâle ile okuyanlara ihtilaf etmekte olup ر harfini tefhim ile okumaktadır.⁶⁹

Kurtûbî, “بَلَّ رَانَ” kelimesini Hamza, Kisâî, A'meş, Ebû Bekir ve Mufaddal'ın imâle ile okuduğunu söylemektedir. “رَانَ” kelimesinin fâul fiilinin ر harfi olduğunu, bu kelimeye bulunan ل harfinin aslının ى harfi olduğunu bu nedenle bu kelimeye imâlenin iyi olduğunu söylemektedir.⁷⁰ “رَانَ” kelimesi “Kapladi, mühürledi” manalarına gelmektedir.⁷¹ Ferrâ da bu kelimeye kalplerini kapladı manası vermektedir.⁷²

Bu kelime Hamza ve Kisâî tarafından ر harfinin kesresi ile okunmaktadır. İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb tarafından ise “بَلَّ” bağlacı ر harfine idgam edilerek kıraat edilmektedir. Âsım ve râvisi Hafs (öl. 180/796) “بَلَّ” bağlacında durduktan sonra ر nın fethasıyla okumaya yeniden başlamaktadır. Â'sâ ve Ebû Bekir ise “بَلَّ رَانَ” şeklinde ر harfinin kesresiyle idgam ederek okumaktadır. ل harfini izhar ederek okuyanlar ل ve ر harflerinin ayrı kelimelerde olmasını delil olarak göstermektedir. İdgam ederek okuyanlar ise ل ve ر harflerinin mahreçlerinin yakın olduğunu ve ر harfinin mahrecinin daha baskın olduğunu söylemektedir. İmâle ile okuyanlar da ر harfinin meksur olmasını ve tefhim ile okunması gerektiğini delil olarak göstermektedir.⁷³ Hafs bu kelimeyi iki hareke okunacak kadar bir süre sekte ile kıraat etmektedir.⁷⁴

Sekte, sözlükte susmak, konuşmayı kesmek manalarına gelir.⁷⁵ Kıraatte ise okuyuş esnasında nefes almadan sesi kesip daha sonra okumaya devam etmek manasındadır.^{76 77}

İdgam ise sözlükte bir şeyi diğerine katmak anlamına gelir.⁷⁸ Kıraatte ise biriyle aynı ya da mahreçleri aynı sıfatları farklı olan veya mahreç ve sıfatlarında yakınlığı bulunan iki harfi birbirine katmak manasındadır.⁷⁹

Savvâf, müşriklere âyetler okunduğunda “Bunlar eskilerin masalları” dedikleri için kalpleri paslandığını ve Allah'ın nimetlerinden uzaklaştırıldıklarını söylemektedir. Kelimenin aslının رَانَ olduğunu ve kafirlerin kalplerinde meydana geldiği-

69 Dâni, *el-Câmiu'l-beyân fi'l-kıraati's-seb'il-meşhûr*, 773.

70 Kurtubî, *el-Câmiü li ahkâmî'l-Kur'an*, 22/145.

71 Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru's-Sadr, ts), 13/192.

72 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 3/246.

73 Ebî Mansur el-Ezherî Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu meâni'l-Kıraat*, 1991, 130.

74 Hatîb, *Mu'cemu'l-kıraat*, 10/347.

75 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/215; Râgıb İsfahânî, *el-Müfredâtü'l-elfâzî'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2009), 702.

76 Tayyar Altıkulaç, *Tecvidu'l Kur'an* (Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi, 1994), 55; Yahya b. Abdurrezzak el-Ğavsânî, *Teysîr Ahkâmu't-Tecvid* (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2006), 31; Ayrıca sekte ile ilgili bk. Murat Akkuş, “Sektenin Uygulanma Nedeni (Asım Kıraatinin Hafs Rivayetine göre)”, *INCİSS/Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 2/2 (2017), 103-110.

77 Altıkulaç, *Tecvidu'l Kur'an*, 55; Ğavsânî, *Teysîr Ahkâmu't-Tecvid*, 31.

78 Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfeh, 2001), 8/95.

79 Abdulfettâh b. Abdilğaniyy Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-şâtibiyye fi'l-kırâati'seb'a* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzi, 1999), 1/54; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 232.

ni ifade etmektedir. Fakat kıraat ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamaktadır.⁸⁰ Bu kelimeye yapılan sekteye de değinmemektedir.

2.5. Şâz Kıraatlerle İlgili Değerlendirmeleri

Şâz kıraat senedi sahih olmayan veya resmi Osmânî'ye muhalif olan ya da bir yönüyle de olsa Arap diline uymayan kıraatlerdir.⁸¹ Savvâf, şâz kıraatları âyetlerin izahında hiç zikretmemektedir. Örneğin Fecr sûresinde "وَالْفَجْرِ, وَالْوُتْرِ, إِذَا" âyetlerinde kelimelerin son harekesini Ebû'd-Dînâr el-A'râbî (öl. ?) tenvin ile "وَالْفَجْرِ, وَالْوُتْرِ, إِذَا يَسْرِ" şeklinde şâz olarak kıraat ettiği halde⁸² Savvâf tefsirinde bu kıraatlara değinmemekle birlikte بَسْرَ kelimesinin aslının "يَسْرِي" şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁸³ İbn Kesîr bu kelimeyi vasl ve vakf hâlinde ي ile, Nâfi' ise vakf hâlinde ي ile okumaktadır. İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâ' de ي siz olarak kıraat etmektedir.⁸⁴ İbn Kesîr, bu kelimenin lâmul fiilinin ي olması nedeniyle ي ile okumaktadır.⁸⁵ Bu kelimenin aslı "يَسْرِي - سَرَى" olup sonundaki ي hazfedilmektedir. Savvâf bu duruma işaret etmekte fakat kıraat âlimlerinin şâz okuyuşları hakkında bilgi vermemektedir. Bu hususta İbn Hâleveyh bazı Arapların, kelime fiil veyahut lam-ı tarifli olsa da kafiyelerin sonunda tenvin ile vakfettiğini zikretmektedir.⁸⁶

Fecr sûresinde "وَالشَّفْعِ وَالْوُتْرِ" âyetini Yûnus (öl. 160/777), Ebû Amr'dan gelen bir rivâyet doğrultusunda vâv harfini fetha ve tâ harfini ise kesra "وَالْوُتْرِ" olarak okumuştur.⁸⁷ Savvâf bu okuyuşa da değinmemiştir. Yine bu sûrenin yedinci âyetini İbn Abbâs ve Dahhâk şâz olarak "إِزْمَ ذَاتَ الْعِمَادِ" şeklinde م in şeddesiyle kıraat etmiştir. Dahhâk'ın "أَرْمَ" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. İbn Zübeyr'in (öl. 73/692) de "أَرْمَ" şeklinde okuduğu rivâyet edilmekle birlikte⁸⁸ Savvâf bu şâz kıraatlerin hiçbirine değinmemiştir.

Beyyine sûresinin birinci âyetinde geçen "كَفَرُوا" kelimesi İbn Mes'ûd tarafından الْمُشْرِكُونَ şeklinde kıraat edilmiştir.⁸⁹ Savvâf, tefsirinde bu kıraate de değinmemiştir. Sadece "كَفَرُوا" kelimesinin ehli kitap olan Hristiyan ve Yahudiler olduğunu, müşriklerin de putlara, güneşe ve aya tapan kimseler olduğunu söylemekle yetinmiştir. İbn Abbâs'tan bir rivâyette müşriklerden kastedilenlerin Kureyş müşrikleri olduğunu belirtmiştir.⁹⁰

80 Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsir ve beyân*, 173.

81 Cezerî, *en-Neşr*, 1/15.

82 Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasâr fi şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî* (Kahire: Mektebetu'l-Mubtenibî, ts), 2/173.

83 Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsir ve beyân*, 286.

84 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*, 683; Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudelâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-arbeate aşer*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 607.

85 ez-Zencele, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele Ebû Zur'â, *Huccetu'l-Kıraat* (Beyrût: Müessesetu'l-Risâle, 1997), 761.

86 İbn Hâleveyh, *Muhtasâr fi şevâzi'l-Kur'ân*, 2/173.

87 İbn Hâleveyh, *Muhtasâr fi şevâzi'l-Kur'ân*, 2/173.

88 İbnü'l-Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Muhtesib fi Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kıraati ve'l-İzâhi anha* (Kâhire: Vizâretü'l-Evkaf el-Meclisu'l-Â'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 1998), 2/359.

89 Cezerî, *en-Neşr*, 1/320-335; Hâmid b. Abdülfettâh Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts), 177-185; Ebû Hafs Ömer b. Abdîrrahmân b. Muhaysin es-Sehmi Muhaysin, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr* (Beyrût: Dâru Kutubî'l-İlmiyye, 2000), 1/172-173.

90 Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsir ve beyân*, 422.

2.6. Kıraatler Arasında Tercihle Bulunması

Suyûtî, kıraatleri sahih olan ve sahih olmayan kıraatler şeklinde bir ayrıma tâbi tutmaktadır. Sahih kıraatleri de kendi içinde mütevatir ve meşhur kıraat olarak ikiye ayırmaktadır. Sahih olmayan kıraatleri de âhâd, şâz, müdrec ve mevzu kıraat olarak dört başlık altında izah etmektedir.⁹¹ Savvâf, Suyûtî'nin yaptığı kıraatlerin sıhhat yönünden ayrımlarını tefsirinde belirtmemektedir. Savvâf'ın kıraatin sahih olabilmesi için gerekli şartlar olarak zikredilen,⁹² kıraatin Hz. Peygamber'den sahih bir senetle rivâyet edilmesi, Hz. Osman mushafına takdiren de olsa uyması, bir vecihle de olsa Arapça'nın gramer kurallarına uygun olması gibi şartlardan sadece Arapça gramer kuralları bakımından kıraatleri değerlendirdiği diğer iki şarta ise değinmediği görülmektedir. O, kıraatler arasında tercihinin belirtirken daha belirgin, daha iyi, daha güzel, daha doğru gibi ifadeler kullanmaktadır. Bazı âyetlerde ise kıraatler arasında tercihte bulunduğu yaptığı izahlar neticesinde ulaşılmaktadır. Örneğin Fâtîha sûresi dördüncü ayette geçen "Mâlik" kelimesinin daha uygun bir kıraat olduğunu düşündüğü Allah'ın ahirette mâlik olduğunu söylemesinden anlaşılmaktadır. Savvâf'ın bu kelime ile ilgili açıklamalarında "مَلِك" kelimesinin ise "Mâlik" manasını kapsamadığını söylemesi de "Mâlik" olarak kıraat etmenin daha uygun olduğunu düşündüğünü gösteren bir başka ifadedir. Onun bu yaklaşımıyla Âsım ve Kisâf'nin kıraatini tercih ettiği tarafımızca değerlendirilmektedir.

Savvâf'ın kıraat tercihlerine bir başka örnek de Tekvîr sûresinin yirmidördüncü âyetindeki "بُصْنِينَ" kelimesidir. O, bu kelimenin ط ile okunduğunda töhmet anlamında olacağını ve bu kıraatin Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı kendisinin yazdığı gibi bir manaya geleceği için peygamberin de böyle bir şeyle itham edilemeyeceğini söylemektedir.⁹³ Onun bu izahlarından tercihinin "بُصْنِينَ" şeklindeki okuyuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimenin kıraati hakkında ض harfi ile okunması gerektiğini düşündüğü ve Nâfi', Hamza, Âsım ve İbn Âmir'in kıraatini tercih ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Savvâf, Nâziât sûresinin onbirinci âyetindeki "نَخْرَةَ" kelimesinin "نَخْرَةَ" şeklinde de okunduğunu ve her ikisinin aynı manada olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte önceki kelimelerdeki medli okuyuşun uygun olduğunu söylediği göz önünde bulundurulduğunda onun bu kelimeyi "نَخْرَةَ" kıraatına göre âyeti tefsir ettiği anlaşılmaktadır. Bu izahlarından İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'ın râvisi Hafs'ın kıraatini tercih ettiği söylenebilir.

Sonuç

Savvâf otuzuncu cüzün tefsirini yaptığı *Fâtihatü'l-Kitâb* adlı eserinde sadece makalemizde zikrettiğimiz âyetlerin tefsirinde kıraatlere dair yorumlar yapmıştır.

91 Ebu'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaud (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle Naşîrîn, 2008), 163.

92 Mekkî, *el-İbâne an meân'il-kirâât*, 18.

93 Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsîr ve beyân*, 144."publisher": "Dâru'l-İlm", "publisher-place": "Mekke", "title": "Fâtihatü'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsîr ve beyân", "author": [{"family": "Savvâf", "given": "Muhammed Mahmûd"}], "issued": [{"date-parts": [{"1985"}]}], "locator": [{"144"}], "label": [{"page"}], "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"}]

O, kıraat farklılıklarını açıkladığı söz konusu âyetlerin bazılarında kıraat farklılığının manaya etkisine değinmiş bazen de sadece kıraatleri vermekle yetinmiştir. Ancak bu kıraatlerin senetlerini de zikretmemiştir. Ayrıca kıraat farklılıklarına müstakil bir başlık altında yer vermemiştir. Bununla birlikte kıraat izahlarında ise detaya girmeden bu farklılıklara değindiği müşahede edilmiştir.

Savvâf kıraat ile ilgili açıklamalarında kelimelerin okunuş şekillerine işaret etmiştir. Bazı yerlerde kıraat imamlarının isimlerini vermiş bazı yerlerde onların isimlerini zikretmemiştir. Onun kıraat tercihlerine âyetlerde geçen kıraat farklılıkları olan kelimelerin tefsirinde yaptığı izahlar neticesinde ulaşılmıştır. Şâz kıraatlere de hiç değinmediği gözlemlenmiştir.

Savvâf'ın sahih kıraat şartlarından sadece Arapça gramer kurallarına uygunluk şartına değindiği diğerlerine ise değinmediği görülmüştür.

Savvâf, sahâbeden İbn Abbâs'tan nakilde bulunmuş tabiûndan da Dahhâk'tan nakiller yapmıştır. Kurrâdan ise Kisâî, Âsım ve İbn Âmir'den nakilde bulunduğu, kıraatleri genel olarak meçhul sigasıyla aktardığı görülmüştür. Onun kıraat ile ilgili izahlarından Âsım, İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'in kıraatlerini tercih ettiği müşahede edilmiştir.

Savvâf, eserinde çoğunlukla Ferrâ ve Kurtubî'nin tefsirlerinden alıntılara yer vermiştir. Bazı âyetlerin tefsirinde, kıraat farklılıklarıyla ilgili onların görüşlerine katıldığı bazen de onlardan farklı izahlar yaparak onlardan farklı tercihte bulunduğu görülmüştür.

Savvâf'ın fiillerle ilgili kıraat farklılıklarını izah ederken teşdid ve tahfifli okunuşlara ve onların hangi manaya geldiklerine dair açıklamalar yaptığı gözlemlenmektedir. Bu konuda tefsirinin genelinde yaptığı gibi fiillerle ilgili kıraat farklılıklarında da tercihte bulunmamaktadır. Onun hareke ve harf değişiklikleri ile ilgili kıraat farklılıklarının izahında âyetlerden deliller getirdiği, bazı âyetlerde ise hadisten ve Arap şiirinden deliller getirdiği görülmektedir. Günümüzdeki müfessirlerin birçoğunun kıraat farklılıklarına tefsirlerinde değinmedikleri göz önüne alındığında Savvâf'ın tefsirindeki kıraat farklılıklarına ilişkin açıklamalarından tefsirde kıraate dair izahların bulunması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca onun i'râb ve kıraat açıklamaları yapması kendisinin çok yönlü bir ilmi birikime sahip olduğunu da göstermektedir.

Netice itibarıyla Savvâf'ın kıraat farklılıklarına sadece yüzeysel de olsa değindiği, manaya etki eden kıraat farklılıklarına işaret ettiği, şâz kıraatlere ise hiç değinmemektedir. Onun, âyetlerin izahında kıraatı aşere imamlarının tamamının görüşlerine yeri geldikçe yer verdiği, kıraat farklılıklarında çoğunlukla tercihini açıkça belirtmediği; daha belîğ, daha iyi, daha güzel, daha doğru gibi ifadeleri kullanarak tercihini zımnen ortaya koyduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Abduttevvab, Ramazan. *el-Lahnü'l-âmmeh ve't-tetavviri'l-lügavî*. Kahire: Mektebetü Zehrâi's-Şark, 2000.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitimi-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Ağırbaş, Abdulhekim. "Kur'ân Tilâvetinde Lahn Olgusu ve Uygulamada Karşılaşılan Yaygın Hatalar". *İslami İlimler Dergisi* 39 (Kasım 2024).
- Ağırbaş, Abdulhekim. "Tevbe Sûresi 12. Âyeti Bağlamında Kırâat Farklılığının Tefsire ve Fikhî İstinbatlara Etkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2024), 659-679.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)". *Mütefekkir* 2/3 (2015), 151-176.
- Akkuş, Murat. "Sektenin Uygulanma Nedeni (Asım Kıraatinin Hafız Rivayetine göre)". *INCISS/ Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 2/2 (2017), 103-110.
- Altıkulaç, Tayyar. *Tecvîd'ü'l Kur'ân*. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi, 1994.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Arabî, Safiye. *Menhecü Şeyh Muhammed Mahmûd Savvâf fi't-Tefsîr*. Ürdün: Câmiatü'l-Ülûmü'l-İslâmiyyetü'l-Âlemiyye, 2011.
- Arslan, Şükrü. "TDV İslam Ansiklopedisi". *Meâni'l-Kur'ân*. Ankara: TDV İSAM Yayınları, 2003.
- Aşşâ, Semer. *el-Bast fi'l-kirâati'l-aşr*. Dimeşk: Mektebetu's-Selâm, 2004.
- Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân'ın Farklı Yorumlanmasına Tesir Eden Kırâatler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kirââti's-seb'a*. Kahire: Mektebetü's-Sahâbe, 2008.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Câmiu'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'il-meşhûr*. Beyrût: Dâru Kutubî'l-İlmiyye, 2005.
- Dimyâtî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilgani el-Bennâ. *İthâfu fudela'i'l-beşer fi'l-kirââti'l-arbeate aşer*. thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Ezherî, Ebî Mansur Muhammed b. Ahmed. *Kitâbu meâni'l-Kırâat*, 1991.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeh, 1. Basım, 2001.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1983.
- Ğavsânî, Yahya b. Abdurrezzak. *Teysîr Ahkâmü't-Tecvîd*. Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2006.
- Hatîb, Abdullatif. *Mu'cemu'l-kirâat*. Kahire: Dâre Sa'diddîn, 2000.
- Hocaoğlu, Mustafa - Akkuş, Murat. "İbn Âşûr'un Tefsiri ve Tefsirinin Mukaddimesinde Kırâat Olgusu". *RTEÜİFD* 5/38 (2014).
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *Muhtasâr fî şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetu'l-Mubtenibî, ts.

- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hucce fi'l-kıraati's-seb'a*. Tanta: Dâru's-Sahabe li't-Turâsî, 2010.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sadr, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1980.
- İbnu'l-Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhtesib fi tebyîni vucûhi şevâzi'l-kıraati ve'l-îzâhi anha*. 2 Cilt. Kâhire: Vizâretü'l-Evkaf el-Meclisü'l-Â'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 1998.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Müncidü'l-mukriîn ve mürşüdü't-tâlibîn*. thk. Abdulhayy el-Fermâvî. Kahire: Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, 1977.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Kâdî, Abdulfettâh b. Abdilğaniyy. *el-Büdüru'z-zâhira fi kirââti'l-aşri'l-mütevâtirati min tariki's-şâtibiyyeti ve'd-dürrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981.
- Kâdî, Abdulfettâh b. Abdilğaniyy. *el-Vâfi fi şerhi's-şâtibiyye fi'l-kirââti's-seb'a*. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzi, 1999.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Letâifü'l-işârât li-fünuni'l-kirâât*. 10 Cilt. Medine: Melik Fehd Mushaf Matbaası, 2012.
- Kazan, Ahmet. "Câmi' u'l-beyân fi'l-kirâ'âti's-seb'il-meşhûra Ebû Amr ed-Dânî". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 111-114.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmiü li ahkâmî'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mekkî, Ebî Tâlib. *el-İbâne an meân'il-kirâât*. thk. Abdulfettâh İsmail Şebîlî. Kahire: Matbatu Nahda Mısır, ts.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-Kaysî. *el-Keşf an vucûhi'l-kirââti's-seb'a ve ilelihâ ve hiceciha*. Dimeşk: Matbûâtü Mecmeu'l-Luğatu'l-Arabiyye, 1974.
- Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân fi izâh-i zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Asitâne Yayınları, ts.
- Muhaysin, Ebû Hafs Ömer b. Abdirrahmân b. Muhaysin es-Sehmî. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*. Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc. *Sahîh-i Muslim*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Özel, Ahmet. "Muhammed Mahmûd Savvâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Pâluvi, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.
- Râinî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Şureyh. *el-Kâfi fi kirâati's-seb'*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Savvâf, Muhammed Mahmûd. *Fâtihatu'l-Kur'ân ve cüz'ü amme el-hâtimu li'l-Kur'ân tefsîr ve beyân*. Mekke: Dâru'l-İlm, 1985.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaud. Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle Naşirûn, 2008.

Şeref, Cemaluddin Muhammed. *Mushafu's-Sahabe Fi'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mutevâtira*. Tanta: Dâru's-Sahabe, 2004.

Yiğit, İdris. *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*. ed. Ali Öge. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.

Zencele, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele Ebû Zur'â ez-. *Huccetu'l-Kıraat*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1997.